

Ю. О. Ульяновченко,
к.держ.упр.,
доцент кафедри економічної політики
та менеджменту ХарРІ НАДУ,
м. Харків

СУЧАСНИЙ СТАН ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Досліджено сучасний стан та ефективність державної підтримки аграрного сектора економіки України.

Ключові слова: аграрний сектор, державна підтримка, державне регулювання.

Проблема державної підтримки виробників продукції в різних країнах має багату як теоретичну, так і практичну історію. Як відомо, ще Адам Сміт стверджував, що «невидима рука ринку» приводить до оптимального результату, незважаючи на те, що окремі люди мають не суспільні, а власні інтереси [8]. Ринок дійсно довів свою ефективність у вирішенні проблеми задоволення матеріальних потреб суспільства. Разом з тим жодна із сучасних економічних систем не функціонує в чисто ринковому вигляді.

Ринковий механізм регулювання процесів суспільного виробництва в аграрному секторі небезпечний так званими провалами ринку, що посилюються внаслідок сезонності виробництва в аграрному секторі. Одним зі слабких місць ринкової економіки також є забезпечення територіальних пропорцій розміщення виробництва, капіталовкладень, доходу і зайнятості. Постійний процес концентрації виробництва, капіталу і робочої сили на невеликих територіях за рахунок інших районів базується в значній мірі на ринкових механізмах. У відносно слабо розвинутих регіонах гірші умови заробітку та інвестицій. Конкурентоспроможні робітники та службовці, підприємці та активна молодь прямує до міських агломерацій. Платоспроможний попит у цих регіонах скорочується, а разом з ним зменшується стимул капіталовкладень, незважаючи на відносно низьку заробітну плату та ціну землі. Особливо актуальна ця проблема для сучасної України з її депресивними сільськими

регіонами. Перебуваючи в об'єктивно нерівних з містом умовах, село потребує відповідної державної підтримки, у тому числі стосовно аграрної політики.

Значний внесок у дослідженні державного регулювання та державної підтримки аграрного сектора економіки присвячено роботи О. Амосова, В. Гейця, Б. Губського, Л. Євчук, С. Кваши, М. Латиніна, Т. Лозинської, Ю. Лузана, С. Майстра, П. Макаренка, О. Маслака, М. Мельника, О. Могильного, Б. Пасхавера та ін.

Метою статті є аналіз державної підтримки аграрного сектора економіки України.

Об'єктивна необхідність державного регулювання аграрного сектору в умовах ринкової економіки зумовлена, з погляду економічної теорії, унікальними особливостями, що притаманні цій галузі, її місцем і значенням у забезпеченні продовольчої безпеки країни та житті суспільства. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, негативні наслідки нестабільності внутрішнього й зовнішнього середовища суттєво впливають на параметри розвитку аграрного виробництва. Існуючі проблеми значно ускладнюються кризовими явищами, які періодично виникають у розвитку вітчизняної та світової економіки [3].

Це зумовлено тим, що, по-перше, галузь є життєво необхідною у будь-якому суспільстві і розглядається як пріоритетна при обґрунтуванні перспектив соціально-економічного розвитку держави; по-друге, аграрне виробництво порівняно з іншими видами діяльності найбільше залежить від природно-кліматичних умов, що посилює ризикованість бізнесу та залежність від ринкових коливань; по-третє, сільськогосподарське виробництво через існування короткострокової і довгострокової проблем не може ефективно розвиватися без стабілізуючого впливу держави [1].

Короткострокова проблема аграрних виробників полягає у нестабільності цін на аграрну продукцію та доходів її виробників. Це є наслідком, з одного боку, нееластичного попиту на аграрну продукцію, а з іншого – коливань обсягів її виробництва. Поєднавши нееластичний попит на аграрну продукцію

та нестабільність виробництва, можна зрозуміти, чому ціни й доходи аграріїв нестабільні. Навіть за умови стабільного ринкового попиту його нееластичність на аграрну продукцію перетворює відносно невеликі зміни обсягу її виробництва на суттєві зміни цін і доходів. Якщо погодні умови сприятливі, а отриманий урожай достатньо високий, збільшення кількості проданої продукції супроводжуватиметься непропорційно великим зниженням ціни, в результаті сумарний дохід товаровиробника знизиться. І навпаки, поганий урожай, викликаний посухою чи морозами, може помітно збільшити дохід аграрника: зменшення обсягу продукції викликає непропорційне зростання цін і доходів. Іншою причиною короткострокової нестабільності доходів аграрних товаровиробників є нестабільність попиту на аграрну продукцію на світових ринках. І що більшою є залежність аграрників від експортних цін, то більшою буде така нестабільність.

Довгостроковою проблемою аграрного виробництва є те, що сільське господарство у світових масштабах належить не до динамічних галузей, а швидше до галузі, що скорочується. Це пов'язано, з одного боку, з тим, що з розвитком науково-технічного прогресу пропозиція аграрної продукції різко зростає, а з другого – попит на неї з плином часу зростає відносно повільніше, оскільки він є нееластичним за доходом. Сполучення нееластичного і повільно зростаючого попиту на аграрну продукцію зі швидко зростаючою пропозицією чинить суттєвий вплив на бізнес і викликає зниження цін та доходів сільськогосподарських товаровиробників [5].

Реальне вирішення короткострокових і довгострокових проблем аграрного сектора в переважній більшості розвинутих країн світу здійснюється через проведення відповідної аграрної політики. Аграрна політика – складова частина економічної та загальної політики держави. Формується аграрна політика в тісному взаємозв'язку з іншими складовими політики – зовнішньоторговельною, промисловою, екологічною, соціальною тощо.

Практичне втілення аграрної політики здійснюється через державний механізм управління аграрним сектором економіки. Він включає заходи

адміністративного примусу, економічного стимулювання та інформаційного характеру. Державна підтримка відноситься до другою з виділених категорій.

На сьогодні сформувався певний інструментарій державної підтримки, який характеризує спрямованість бюджетного фінансування за наступними напрямками: виробничі дотації; субсидії на придбання ресурсів; стимулювання технічного переоснащення господарств; здійснення цінового регулювання аграрного ринку; підтримка окремих форм господарювання на селі; фінансування заходів щодо розвитку соціальної сфери; кредитування витрат аграрного сектору тощо.

У 2006 – 2011 рр. обсяг бюджетних субсидій аграрним формуванням коливається від 3 до 8 % розміру виручки. У економічно потужних країнах цей показник спостерігається в межах 20-60 %. Фінансовою підтримкою у 2008 – 2011 рр. було охоплено не більше 5 % від загальної кількості господарств. Практично вилучені з видатків державного бюджету соціальні програми розвитку сільських територій, що зумовило безробіття, бідність, відсутність мотивації до праці в сільській місцевості, занепад соціальної та виробничої інфраструктур. Частка податків у обсягах реалізації продукції коливається від 5,1 до 7,6 %. Співвідношення прибутку і податків знаходиться в межах 2,76-7,48 %. Частка податків у виробничих витратах сягає 6,9-8,3 %. Система оподаткування в агросфері фактично регулює лише її виробничу функцію на шкоду її сталому розвитку [2].

Як свідчить міжнародний досвід бюджетного фінансування сільського господарства, в результаті державних програм підтримки сільського господарства, одержувачами до 80 % бюджетної підтримки є не сільгоспвиробники, а інші суб'єкти і «кінцевими бенефіціантами програм підтримки часто стають підприємства I та III сфери АПК, тобто виробники ресурсів для сільського господарства і споживачі продукції [7].

У вітчизняних реаліях виробничі дотації по галузях рослинництва і тваринництва у 2011-2012 рр. складають близько 45 % видатків, найбільше припадає на програму закладення молодих садів, виноградників та хмільників

(понад 47 %). Спостерігається тенденція підвищення частки фінансування витрат на об'єкти цінового регулювання – від 1,3 % у 2009 р. до 15,4 % у 2012 р. Майже вдвічі зросла частка програм здешевлення кредитів – від 6,8 % у 2009 р. до 12,5 % у 2012 р. [10].

Загалом стан бюджетного фінансування характеризується суперечливими тенденціями, а обсяги державної фінансової підтримки галузі є недостатніми і не враховують реальних потреб розвитку аграрного сектору. Чинна система фінансування зазнає впливу економічної кризи, характеризується хронічною недостатністю ресурсної бази, виділені кошти не сприяють вирівнюванню та стабілізації стану об'єктів, на які вони спрямовані. Програми розвитку аграрного виробництва не пов'язуються з реальними показниками, про що свідчать постійні зміни у виборі об'єктів фінансування та розподілу коштів на розвиток галузей і видів продукції. Посилюється тенденція об'єднання напрямів (програм) підтримки, що ускладнює контроль за ефективністю функціонування. Ці недоліки призводять до неефективного використання, розпорошення бюджетних коштів; недоступності бюджетної підтримки для окремих категорій товаровиробників [6].

Слід окремо відмітити, що існуюча система дотації аграрного сектора також піддається критиці з різних боків. Так, Л. Тулуш відмічає, що існування розгалуженої системи податкових пільг є наслідком діяльності потужного аграрного лобі. В Україні вже стало нормою, що представники потужних агрохолдингів перманентно займають ключові посади у державних структурах, причетних до формування податкової політики. Такі державні службовці безпосередньо зацікавлені в збереженні дії пільгових податкових режимів, які забезпечують економію значних обсягів фінансових ресурсів для пов'язаних з ними підприємницьких структур [9]. Так, лише пільга за рахунок можливості сплати ФСП, за розрахунками, забезпечує аграрним підприємствам в останні роки не менше 3-3,5 млрд грн. Пільга за рахунок застосування спеціального порядку справляння ПДВ відповідно до норм ст. 209 ПКУ, забезпечує ще 10-12 млрд грн додаткових фінансових ресурсів щорічно.

Разом додаткові надходження фінансових ресурсів становить орієнтовно 4 млрд грн, обсяги непрямой фінансової підтримки розвитку сільського господарства дають підстави для висновку про більшу ефективність непрямой підтримки (тобто, особливо за рахунок застосування спецрежимів ПДВ) у співставленні із прямою – через цільові бюджетні програми [9].

Також відмічається, що фінансування розвитку аграрного сектору в Державному бюджеті доцільно закладати на період у три роки, Це зумовлено тривалим циклом виробництва та має забезпечити стабільність очікувань сільськогосподарських виробників через прогнозованість прозорість та послідовність державної аграрної політики, а відповідно, і виробництва сільськогосподарської продукції. У структурі видатків кожного планового бюджетного періоду співвідношення видатків за часом їх затвердження: 50 % видатків у році, що передує плановому, 25 % – у році, що на два роки передує плановому, 25 % – у році, що на три роки передує плановому, що забезпечить прогнозованість [4].

Але при будь-якому варіанті український аграрний сектор сьогодні отримує дотацій значно менше ніж в аграрні виробники в республіці Білорусь, не кажучи вже про європейські країни.

Після стислого розгляду поглядів та окремих підходів авторів до проблеми державної підтримки аграрного сектору перейдемо до аналізу фактичної ситуації в Україні. Для цього нами були використані дані всіх аграрних підприємств, які надають органам державної статистики форму 50-сг за 2010-2011 рр. Їх загальна кількість дорівнювала 9180 у 2010 р. та 9538 – у 2011 р. Фактично майже вся величина державних дотацій, яка виділялась аграрним товаровиробникам була надана саме цим підприємствам. Тому є всі підстави розглядати дану сукупність в якості об'єкту державної підтримки всього аграрного сектору.

З отриманих результатів ми можемо зробити висновок., що загальна підтримка у 2011 р. порівняно з 2010 р. зросла на 644,9 млн грн, в тому числі за рахунок податку на додану вартість – на 1148,4 млн грн, а за рахунок прямих

бюджетних дотацій – скоротилась на 503,5 млн грн. Таким чином, маємо ситуацію коли в першу чергу скорчуються пряма державна підтримка аграрного сектору за рахунок непрямої. Так, якщо у 2010 р. це співвідношення у відсотка дорівнювала як 28,4 % до 71,6 %, то у 2011 р. вже 14,9 % до 85,1 %. Це означає зменшення виплат з бюджету підприємствам під конкретні заходи та інвестиції.

Слід також зосередити увагу на суттєвому скороченні фінансування галузі рослинництва за рахунок бюджетних дотацій (на 214,6 млн грн). Ще більшим це скорочення виявилось по тваринництву (-161,1 млн грн). Самих більших втрат зазнала галузь птахівництва (-92,6 млн грн) та виробники молока(-45,3 млн грн).

Окремою проблемою також є значна диференціація величини дотацій за регіонами. Головним одержувачами державної підтримки виявились Дніпропетровська (11,0 % від загальної величини), Херсонська (11,0 %), Київська (10,2 %) та Миколаївська (8,2 %) області. Серед отримувачей бюджетної дотації на першому місці виявилась Київська (16,2 % загальної величин), а далі знаходилась Херсонська (14,1 %) та Одеська (9,4 %) області. Безумовно, це лише загальні суми, але вони дають уявлення про міру варіації величини дотації.

Подібна ситуація може бути пов'язана з рівнем спеціалізації окремих регіонів України на відповідних видах продукції, однак вона також є свідченням відсутності системного підходу в організації розподілу дотацій між виробниками. Однією з перепон тут є рівень і якість адміністративних послуг державних органів влади та розподіл дотацій між регіонами центральними органами влади.

Але все ж таки головне питання стосується того наскільки ефективна державна підтримка аграрного сектору. Дослідження ефективності державної підтримки аграрних підприємств здійснювалось з допомогою наступних показників:

– загальна величина державних дотацій на 1 га сільськогосподарських

угідь, грн;

- величина бюджетних дотацій на 1 га сільськогосподарських угідь, грн;
- товарна продукція в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь,

тис. грн;

- товарна продукція в розрахунку на 1 середньорічного працівника, тис.

грн;

- рентабельність підприємства в цілому, %;
- загальна величина державних дотацій на 1 середньорічного працівника,

тис. грн;

- середньорічна кількість працівника, осіб;
- площа сільськогосподарських угідь, га.

Останні два показники характеризують рівень концентрації виробництва і дозволяють оцінити наявність залежності між відносною величиною державної підтримки виробників і розмірами підприємств.

Виходячи з вищевикладеного, нами було вирішено використати факторний аналіз. Основна мета факторного аналізу в тому, щоб виявити приховані загальні чинники пояснюючі зв'язки між спостережуваними ознаками (параметрами) об'єкту. Число спостережуваних параметрів об'єкту може бути великим і взаємозв'язки між ними надзвичайно складними, проте, спостерігаючи об'єкт, висувається гіпотеза, що існує невелике число чинників, які впливають на вимірювані параметри. Природно, прагнемо, з одного боку, виділити як можна менше число прихованих загальних чинників (тому методи факторного аналізу є також методами редукції даних), а з іншого – бажаємо, щоб виділені нами чинники якомога точніше наближали спостережувані параметри, описували зв'язки між ними.

Таким чином, чинники, що виділяються, називаються загальними, оскільки вони впливають на всі ознаки (параметри) об'єкта, а не на якусь одну ознаку (параметр) або групу. Вони є гіпотетичними, прихованими, їх не можна виміряти безпосередньо, проте існують статистичні методи їх виділення. Перейдемо до постановки задачі факторного аналізу.

Тепер безпосередньо про отримані результати. На рис. 1. можна побачити, що чітко виділяється чотири підгрупи взаємопов'язаних між собою показників:

1 група: загальна величина державних дотацій на 1 га сільськогосподарських угідь, грн., величина бюджетних дотацій на 1 га сільськогосподарських угідь, грн;

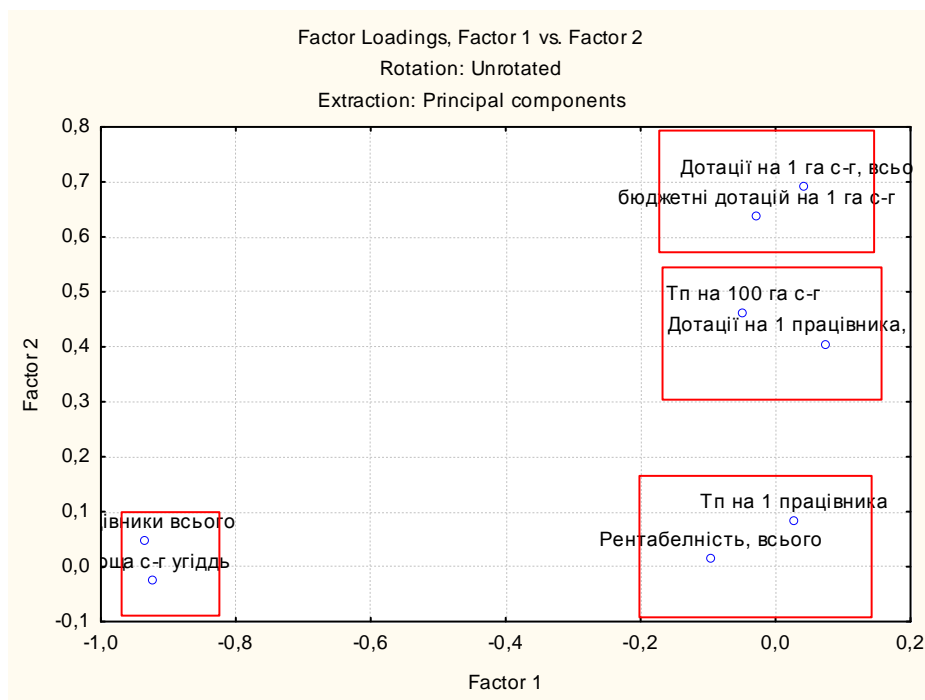

Рис. 1. Факторний аналіз між рівнем державної підтримки аграрних підприємств та показниками ефективності виробництва і концентрації в Україні у 2011 р.

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики України.

2 група: товарна продукція в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн, загальна величина державних дотацій на 1 середньорічного працівника, тис. грн;

3 група: товарна продукція в розрахунку на 1 середньорічного працівника, тис. грн, рентабельність підприємства в цілому, %;

4 група: середньорічного кількість працівника, осіб, площа сільськогосподарських угідь, га.

Таким чином, з отриманих даних можна зробити висновок, що лише показники другої групи свідчать про наявність залежності між рівнем товарної

продукції на 100 га сільськогосподарських угідь та величиною державних дотацій на 1 середньорічного працівника. Величина державних та бюджетних дотацій на 1 га сільськогосподарських угідь виявилась не пов'язаною з іншими чинникам. Це в свою чергу дає підстави для висновку про слабку ефективність державної політики щодо підтримки аграрних виробників.

Проведений аналіз обсягів державної підтримки аграрних підприємств в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у регіонах України у 2011 р. засвідчив значну диференціацію за даним показником. В галузі рослинництва серед лідерів за середньою величиною отримуваної державної підтримки були аграрні підприємства Миколаївської (426,5 грн/га), Тернопільської (363,7 грн/га) та Івано-Франківської області (292,6 грн/га). Взагалі були відсутні дотації Кіровоградській області. Що стосується дотації галузі тваринництва, то в даному випадку серед лідерів опинилась Київська (173,5 грн/га), Дніпропетровська (168,1 грн/га) та Чернівецька (149,0 грн/га) області. Найменшим даний показник був в Вінницькій (3,00 грн/га), Кіровоградській (3,56 грн/га) та Одеській областях (10,4 грн/га).

Аналіз взаємозв'язку між рівнем державної підтримки сільського господарства та ефективністю діяльності, рівнем концентрації засвідчив що величина державних та бюджетних дотацій на 1 га сільськогосподарських угідь виявилась не пов'язаною з іншими чинникам. Рівень дотацій в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь виявився незалежною величиною.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В. Г.* Економіка аграрних підприємств : підруч. – [2-ге вид., доп. і перероб.] / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. *Гудзь О. Є.* Стратегія декомпозиції фінансової політики сталого розвитку агросфери / О. Є. Гудзь // Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, м. Київ, 16-17 жовтня 2012 р. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 543–549.
3. *Діброва А. Д.* Державне регулювання сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 – економ. та управл. нац. господ. / А. Д. Діброва. – К. : ННЦ «ІАЕ» УААН, 2008. – С. 1.
4. *Калетнік Г. М.* Законодавче забезпечення реалізації стратегії розвитку аграрного сектору економіки / Г. М. Калетнік // Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, м. Київ, 16-17 жовтня 2012 р. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 543–549.

5. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – [16-е изд.]. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 940 с.

6. Радченко О. Д. Особливості бюджетного фінансування розвитку сільського господарства / О. Д. Радченко // Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, м. Київ, 16-17 жовтня 2012 р., – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 543–549.

7. Серова М. Обзор бюджетных расходов на сельское хозяйство (региональный аспект) / М. Серова – М. : Институт экономики переходного периода, 2003. – 128 с.

8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.

9. Тулуш Л. Д. Податкове регулювання розвитку агропромислового виробництва: стан та перспективи / Л. Д. Тулуш // Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, м. Київ, 16-17 жовтня 2012 р., – К: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 543–549.

10. Тулуш Л. Д. Стратегічні напрями бюджетного регулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні / Л. Д. Тулуш, О. Д. Радченко // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 81–90.

Ulyanchenko Y. O. Current State of Agrarian Sector Government Support in Ukraine.

The current state and efficiency of public supporting of the agrarian sector of economy of Ukraine is researched.

Key words: agrarian sector, public supporting, public regulation.

Ульянченко Ю. А. Современное состояние государственной поддержки аграрного сектора экономики Украины.

Исследуется современное состояние и эффективность государственной поддержки аграрного сектора экономики Украины

Ключевые слова: аграрный сектор, государственная поддержка, государственное регулирование.